

А.М. Козицький

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ДЕПОРТАЦІЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР ТА ІНШИХ НАРОДІВ КРИМУ

Після того як наприкінці XVIII ст. Російська імперія захопила Кримське ханство, неодноразово з'являлися ідеї виселити кримських татар з півострова. Уперше такі наміри царський уряд висловив у середині XIX ст., коли російське військово командування звинуватило частину кримських татар у підтримці західних союзників під час Кримської війни 1853–1856 років. За допомогу британцям, французам і туркам було розстріляно або заслано близько 2 тисяч кримських татар. Царський уряд ухвалив план виселити з Криму в Мелітопольський повіт на Україні всіх татар, які мешкали на морському узбережжі від Севастополя до Перекопа, однак, через смерть імператора Миколи I, цей проект не реалізували. Хоча в підписаному 30 березня 1856 р. Паризькому мирному договору й містився пункт (стаття 5) про амністію всім особам, які воювали під час Кримської війни, незалежно від того, на чиєму боці вони перебували під час бойових дій, царський уряд усе ж вдався до репресій проти кримських татар. Через урядові переслідування після закінчення Кримської війни татари почали масово виїжджати з Криму. За російськими офіційними статистичними підрахунками, тільки до 1863 р. з півострова до Туреччини виїхало понад 140 тисяч кримських татар. У 60-х рр. XIX ст. російська адміністрація Таврійської губернії зверталася до царя Олександра II з повторним клопотанням про повне виселення татар до Туреччини.

Зважаючи на виїзд татар за кордон та поступове переселення на півострів слов'янського населення, відсоток нетатарських мешканців Криму постійно зростав. На 1917 р. у Криму проживало 216 968 осіб татарського й турецького походження, що становило 26,8% усіх його мешканців. Під час революційних подій у Російській імперії кримські татари проголосили на півострові власний уряд, який згодом розпустили за наказом військового командування Збройних сил Півдня Росії. Восени 1920 р. Кримський півострів захопила Червона армія. Переслідуючи власні політичні цілі, 18 жовтня 1921 р. більшовики проголосили у Москві Кримську Автономну РСР, яка мала ввійти до складу Росії. Показовість цього кроку засвідчує те, що Перший Всекримський з'їзд рад у Сімферополі повторно проголосив створення Кримської Автономної РСР та обрав уряд республіки тільки 7 листопада 1921 року. Такий політичний крок був наслідком політики «коренізації», якої з тактичною метою тоді дотримувалися більшовики.

У першій половині 1920-х рр. кримські татари мали можливість порівняно вільного культурного і освітнього розвитку. Проте вже наприкінці 1920-х рр. радянський уряд згорнув частину попередніх освітніх програм і повернувся до політики репресій проти кримськотатарського національного руху. У 1928 р. репресовано низку лідерів кримських татар, 1929 р. з Криму до Середньої Азії примусово переселено татарських князів та частину дореволюційної інтелігенції. За даними перепису 1939 р., у Криму налічувалося 218 179 татар, що становили 19,4% населення півострова.

Улітку 1941 р. на початковому етапі німецько-радянської війни більшу частину Криму захопили німецькі війська. Плануючи майбутнє півострова, нацисти розглядали як один із варіантів імовірного розвитку подій «звільнення» Криму від татарського населення. Під час імперської конференції 16 липня 1941 р., в якій брали участь А. Розенберг, В. Кейтель, Г. Герінг, Ламперс і М. Борманн, нацисти ухвалили принципове рішення вважати Крим імперською землею й безпосередньо приєднати

його до території Третього Райху. У червні 1942 р. німецький історик і археолог А. Фравельфельд підготував меморандум, у якому пропонував переселити до Криму німецьке населення Південного Тиролю, який після Першої світової війни потрапив до складу Італії. Із цим проектом 2 липня 1942 р. ознайомився А. Гітлер. Згодом проект доповнили новими деталями. Крім тирольських німців, до Криму мали переселити 140 тисяч німців із Трансністрії (окупованої румунами території України) та 2 тисячі німецьких поселенців із Палестини. У липні 1942 р. А. Фравельфельд організував археологічну експедицію, яка, досліджуючи околиці Бахчисарая та Манул-Кале, шукала там сліди перебування готів. Утім, німецьке керівництво так і не прийняло остаточного рішення про виселення з півострова кримських татар.

Під час Другої світової війни в СРСР з'явився проект створення у Криму єврейської автономії. Такий план запропонували Й. Сталінові керівники радянського Єврейського антифашистського комітету. Ідея створити в Криму єврейську автономію мала стати частиною великої дипломатичної гри, до якої радянські очільники планували долучити заможні єврейські кола США. Радянське керівництво обіцяло створити в Криму автономію для радянських євреїв, сподіваючись взамін отримати від американських євреїв фінансову допомогу. За свідченнями генерала НКВС Павла Судоплатова, Й. Сталін розраховував, що єврейські банкіри США нададуть СРСР 10 мільярдів доларів на відбудову зруйнованого війною господарства СРСР. Прихильниками ідеї створення в Криму єврейської автономії були міністр закордонних справ СРСР В. Молотов та його заступник С. Лозовський. У середовищі Єврейського антифашистського комітету енергійним прихильником ідеї єврейської автономії в Криму був С. Міхоелс. Однак, зважаючи на те, що американські банкіри не надали СРСР фінансової допомоги, Й. Сталін від планів переселити радянських євреїв до Криму зрештою відмовився.

Як і в інших національних республіках, у Криму були сильними антирадянські настрої. Одразу після окупації Кримського півострова 1941 р. німці дозволити створити із татарських добровольців загони самооборони, які мали стежити за порядком та боротися з радянськими партизанами. Такі загони налічували близько 6 тисяч бійців і діяли в 203 населених пунктах півострова. Крім цього, на 29 січня 1942 р. на службу до вермахту вступили 8 684 кримських татарина. Окупаційна влада сформувала також 14 татарських рот самооборони чисельністю 1 632 особи. Невдовзі ці підрозділи переформовано у 8 (згодом 10) батальйонів по 200–250 осіб кожний. Татарські батальйони несли вартову службу, охороняли важливі об'єкти, вели боротьбу з партизанами. Перші 8 батальйонів кримських татар (номери від 147-го до 154-го) було сформовано до листопада 1942 року. Їх розмістили так: № 147 і № 154 – у Сімферополі, № 148 – у Карасу-Базарі, № 149 – у Бахчисарай, № 150 – у Ялті, № 151 – в Алушті, № 152 – у Джанкої, № 153 – у Феодосії. Навесні 1943 р. до них долучився ще один батальйон (№ 155 – у Євпаторії), а згодом ще один (№ 156 – у Ялті). Організаційно й оперативно ці частини підпорядковувалися керівникові СС і поліції Генерального комісаріату Таврії, але неофіційно вважали і називали себе Кримськотатарським легіоном. Варто зауважити, що склад батальйонів не був суто кримськотатарським: у їхніх лавах служило багато росіян та українців, а також волзькі татари, вірмени, кримські німці, болгари й навіть естонці. Батальйонами та ротами командували колишні командири Червоної армії (здебільшого нетатарського походження). Німцями були лише 8 інструкторів – унтер-офіцерів (по одному при кожному з перших восьми батальйонів).

У повоєнний час радянська влада заявила, що під час Другої світової війни тією чи іншою мірою з німцями співпрацювало до 20 тисяч кримських татар. Уперше ця цифра була наведена в доповідній записці Б. Кобулова та І. Серова до Л. Берії.

Крим відрізнявся від інших регіонів окупованої території СРСР не лише винятково широкою підтримкою німецької влади з боку місцевого населення, а й тим, що тут у безпрецедентних масштабах німці використовували військові підрозділи, сформовані з колишніх радянських громадян, переважно військовополонених. На території півострова існували цілі райони, де не було жодного німецького військовика, а службу несли винятково «східні добровольці». Наприклад, восени 1943 р. оборону узбережжя півострова в районі від Коктебеля до Двох'якірної бухти доручили сформованому з азербайджанців батальйону «Гіві» (з нім. *Hilfswilliger* – «добровільні помічники»). У цьому батальйоні служило 60 німців та 1090 азербайджанців, батальйон мав на озброєнні 80 станкових кулеметів, 10 батальйонних і 10 полкових мінометів, 16 протитанкових гармат. Тривалий час дільницю кримської залізниці від села Владиславівка до Іслам-Терека охороняв підрозділ із 150 грузинів.

Під час німецької окупації кримськотатарське населення отримало самоуправління. В Криму існував Татарський комітет, що діяв у Сімферополі. Комітет мав шість відділів (комплектування

добровольців; допомоги сім'ям добровольців; культури; релігії; пропаганди і агітації; адміністративно-господарський) та канцелярію. Головою комітету був Джелаль Абдураїмов. Місцеві філії комітету відкрили в багатьох населених пунктах. Татарський комітет мав друковані органи, зокрема газету «Азад Крим» («Вільний Крим») та журнал «Ана-Юрт» («Мати-Батьківщина»). Діяли татарські театри та культурні установи.

Кримських татар майже не було серед більшовицьких партизан, що діяли в тилу німців. На 1 червня 1943 р. серед кримських партизан налічувалися 262 особи, з них – 145 росіян, 67 українців та 6 татар. Усі шестеро кримських татар, які перебували тоді в партизанських загонах, були функціонерами радянського режиму: двоє суддів (голова Верховного суду Кримської автономної РСР та голова Бахчисарайського районного суду), двоє офіцерів НКВС, секретар Кримського обкому ВКП(б) та голова сільської ради з Алуштинського району.

У липні 1942 р. керівники кримських комуністичних партизан підполковник О. Мокроусов та секретар Сімферопольського міськкому комуністичної партії С. Мартинов надіслали до керівника партизанським рухом на окупованих територіях СРСР Семена Будьонного записку, в якій заявили, що «переважна більшість кримських татар гірської та передгірської частини [Криму] пішли за фашистами». Твердження не відповідало дійсності, у постанові Кримського обкому ВКП(б) від 18 листопада 1942 р. кримські комуністи визнавали, що частина татарського населення лояльно ставилася до радянських партизан, а «з боку окремих партизанських груп щодо місцевого населення були допущені неправильні дії».

До питання про позицію кримських татар щодо німецької окупації та радянських партизан у СРСР повернулися в повоєнний період. У 1957 р. група колишніх партизан Криму звернулася до ЦК КПРС із листом, у якому спростовувала оцінки, що їх зробили партизанські командири влітку 1942 р.:

«Мокроусов та Мартинов, що хотіли приховати свою особисту безпорадність у боротьбі з окупантами й звалити вину на місцевих жителів, неодноразово зверталися до командування з проханням вислати бойові літаки для бомбування мирних татарських сіл Стиля, Кучук-Озенбаш та ін. Одночасно вони віддавали партизанським загонам накази спалити й стерти з лиця землі татарські села й знищити їхнє ні в чому не винне населення. Сотні патріотів-татар, які втекли від окупантів й хотіли боротися з ними зі зброєю в руках, Мокроусов виганяв з лісу, віддавав на розправу гітлерівцям».

«Роздмухуючи» національне протистояння, радянські партизани в Криму неодноразово вчиняли напади на кримськотатарські села, винищуючи цивільне населення. Таким, зокрема, чином російські радянські партизани повністю знищили кримськотатарське населення села Мамут-Мазар. У першій половині 1942 р. радянські партизани вчинили напади на татарські села Коуш, Стиля, Меркур та інші. Факти зумисного знищення радянськими партизанами татарських сіл підтвердив колишній партизан Ілля Вергасов, який у повоєнний час став письменником:

«Партизани ввірвалися в мирне село Меркур і відкрили вогонь у вікна та двері селян. На підходах до села з боку Фоті-Сала та Уркусти було встановлено пости. Понад годину партизани стріляли з автоматів і кидали у вікна мирних жителів гранати [...] У селі Коуш група партизан [...], перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, вчинила погром, не з'ясовуючи, де свої, а де вороги».

У зв'язку з перемогами Червоної армії наприкінці 1943 р. серед кримських татар посилювалися прорадянські настрої. Частина підрозділів, що їх сформували німці з кримських татар, дезертирувала й перейшла до радянських партизан. Серед 3 733 партизан, які діяли в Криму, на 15 січня 1944 р. налічувалося 1 944 росіян, 348 українців та 598 татар (16%).

На початку 1944 р., ще доти, як уся територія Криму була звільнена від німецьких військ, вище радянське керівництво ухвалило рішення застосувати до кримських татар засаду колективної відповідальності: за співпрацю з німцями окремих осіб покарати весь народ. Й. Сталін 14 лютого 1944 р. підписав таємний наказ про депортацію татар, а наступного дня Єврейський антифашистський комітет представив В. Молотову проект листа про створення в Криму Єврейської автономії. 24 лютого листа передали на розгляд секретареві ЦК Г. Маленкову, начальникові Головного політичного управління Червоної армії О. Щербакову та керівникові Держплану М. Вознесенському. Щоправда, згодом від проекту створення в Криму Єврейської автономії найвище радянське керівництво відмовилося, а окремих його ініціаторів навіть репресували.

Додатковим мотивом депортації кримських татар могло слугувати те, що впродовж 1941–1944 рр. з Криму на примусові роботи виїхало 85,5 тисяч осіб, переважно росіян. На місця свого попере-

днього проживання частина з них повернулася лише в 1945–1947 рр. (близько 64 тисяч осіб). Отже, виселяючи кримських татар, радянське керівництво могло намагатися виправити демографічну ситуацію, яка змінилася на користь неслов'янського населення.

Підготовка до депортації кримських татар відбувалася за тим самим сценарієм, що вже був відпрацьований на Північному Кавказі та в Калмикії. Готуючись до примусового переселення, радянські каральні органи заарештували активних представників кримськотатарської інтелігенції та духовництва, які могли очолити рух опору. Одразу після повернення комуністичної влади до Криму, 13 квітня 1944 р. НКВС та НКДБ СРСР прийняли спільну постанову «Про заходи з очистки території Кримської АРСР від антирадянських елементів». Крим було розділено на 7 секторів, для проведення арештів та підтримання порядку виділено 20 тисяч солдат. Під час першої фази операції, від 10 до 27 квітня 1944 р., арештовано 49 членів мусульманських комітетів. Загалом до 7 травня 1944 р. арештовано 5 381 особу.

Офіційні пропозиції щодо виселення кримських татар сформулював Л. Берія у доповідній ДКО від 10 травня 1944 р. У ній, зокрема, йшлося:

«Слідчими діями та агентурним шляхом, а також через заяви місцевих жителів вдалося встановити, що значна частина татарського населення Криму активно співпрацювала з німецько-фашистськими окупантами й вела боротьбу проти радянської влади.

Із частин Червоної армії до 1944 р. дезертирували понад 20 тисяч татар, які зрадили батьківщину, перейшли на службу до німців і зі зброєю в руках боролися проти Червоної армії. Враховуючи зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу та виходячи із небажаності подальшого проживання кримських татар на прикордонній окраїні Радянського Союзу, НКВС СРСР вносить на ваш розгляд проект рішення ДКО про виселення всіх татар з території Криму.

Вважаємо доцільним розселити кримських татар як спецпоселенців у районах Узбецької РСР та використати на роботах і у сільському господарстві – колгоспах, радгоспах, у промисловості й на будівництві».

Постанову Державного Комітету Оборони № 5859сс «Про кримських татар», у якій йшлося про їх виселення з Криму в Середню Азію, було ухвалено 11 травня 1944 року.

Депортація кримських татар розпочалася 18 травня 1944 року. Її планували закінчити до 1 червня 1944 р., однак на практиці замість двох тижнів виселення тривало три дні. Для того щоб зібратися, татарам мали виділити по півтори години, однак, за розпорядженням безпосередніх виконавців, цей термін часто скорочували до 20–40 хвилин. Таке обмеження часу було частиною плану, який мав залякати людей і паралізувати їхню волю до спротиву. Тих, кому не давали часу зібрати своїх речей і постійно підганяли, відвезли на залізничні станції і, закривши там у вагонах, не раз по кілька діб тримали, нікуди не відправляючи. Деякі з поселень, де мешканці пробували чинити пасивний опір, Червона армія спалювала. Наприклад, було спалено Озенбаш поблизу озера Бююк.

І. Серов та Б. Кобулов 20 травня 1944 р. рапортували Й. Сталіну про те, що за перші два дні операції (на 16 годину 00 хвилин 20 травня 1944 р.) операцію із виселення закінчено. Виселено 180 014 осіб (завантажених у 67 ешелонів, з яких 63 ешелони із 173 287 особами вже відправлені, а 4 останні відправлять того ж дня). Крім цього, ще 6 тисяч кримських татар, мобілізованих через райвійськкомати, планувалося відправити в Гур'єв, Рибінськ та Куйбишев. Ще 8 тисяч осіб (серед яких 5 тисяч татар) відправлено в розпорядження тресту «Москвавугілля». Загалом вивезено 191 044 особи кримськотатарського походження. Під час виселення арештовано 1 137 осіб, загалом за час операції – 5 989. Під час виселення вилучено 10 мінометів, 173 кулемети, 192 автомати, 2 650 гвинтівок, 46 603 одиниці боєприпасів.

Державний комітет оборони СРСР 21 травня 1944 р. прийняв постанову № 5937 про додаткове переселення з Криму кримських татар. У ході цієї другої депортації було доставлено: до Марійської АРСР (тепер Республіка Марій Ел, Росія) – 8,3 тисячі осіб, Молотовську (тепер Пермська) область Росії – 10 тисяч, Горьковську (тепер Нижегородська) область Росії – 5,5 тисяч, Свердловську область – 3,8 тисяч, Івановську область – 2,7 тисяч, Ярославську область – понад 1 тисячу осіб. Російський письменник Олександр Солженіцин стверджував, що одну із груп депортованих кримських татар конвой примусив тягнути на собі вгору за течією річки Унжі плоту. Цей шлях простягався на понад 150 км (за течією річки, вище від м. Кологрив).

Найбільша частина депортованих була розселена в Узбецькій РСР. На 8 червня 1944 р. керівництво НКВС Узбецької РСР рапортувало в Москву про прийняття 35 275 сімей кримських татар. Загалом в Узбекистані розселено 33 775 сімей кримських татар (151 529 людей).

Від депортації у виняткових випадках звільняли сім'ї фронтовиків, передусім офіцерів. Щоправда, такі родини все одно виселяли з Криму, але дозволяли поселятися на півдні України. Від депортації було звільнено 589 людей. Однією з таких сімей, яку звільнили від депортації, була родина Чалбашів, одразу двоє синів з якої служили на командних посадах у Червоній армії. Один із них, капітан Е. У. Чалбаш, був заступником командира 2-ої авіаційної ескадрильї 1-го винищувального авіаполку Вищої офіцерської школи повітряного бою, а другий – майор Х. Чалбаш – служив у бронетанкових військах.

Багато депортованих людей загинуло в дорозі на нові місця поселення через брак харчів, велику скупченість та антисанітарію у вагонах. Значною проблемою для людей, які були виховані в жорстких традиціях патріархального укладу, була відсутність у вагонах місць для відправлення фізіологічних потреб, особливо, коли у вагоні спільно перебували чоловіки й жінки.

В офіційних звітах НКВС було зафіксовано смерть 191 особи на шляху до місць заслання. Однак ці статистичні дані поставив під сумнів відомий учений-демограф О. Бабьонішев (Максудов), який звернув увагу на те, що смертність під час перевезення у товарних вагонах, де скупчували по 70–100 осіб, не могла виявитися вдвічі нижчою (1,3% смертності) від рівня смертності у звичайних побутових умовах. На думку вченого, кількість померлих під час транспортування кримських татар у звіті спеціально занижили.

Кримський татарин Евлія Абдураїмов згадував про депортацію:

«18 травня на світанку, коли ми ще спали, до нас постукали, я прокинувся. Дивлюся, стоять один офіцер та два солдати з автоматами. Батько почав збиратися, а офіцер сказав: «Збирайтеся всі». Потім він щось зачитав і додав: «Маєте 30 хвилин, щоб зібратися, взяти зі собою тільки найнеобхідніше». Машину пригнали прямо до наших дверей. До обіду вона вже була на станції Єді Кую, де нас усіх повантажили в «телячі» вагони. На вікнах був колючий дріт. Я дізнався від старших, що у вагон завантажили 92 людей. Дорогою на якійсь станції місцеві жителі закидали нас камінням. Жодної медичної допомоги не було. У дорозі померла одна бабуся й наш молодший брат. На станції їх зняли з вагону, де поховали – не знаємо. До станції Джума Самаркандської області їхали 28 діб. Після прибуття кілька діб ночували на вулиці. Потім нас відвели в колгосп ім. Орджонікідзе. Усіх помістили в хлів, замість постелі дали соломі. Хто мав понад 12 років, працював на колгоспних полях. Від голоду в нашій родині померли три молодші брати й сестра. Троє чоловіків ходили хатами збирати трупи. Ліків не було жодних, харчувалися жмихом. Щоб потрапити в район, потрібно було взяти дозвіл у голови колгоспу. У 1946 р. я пішов до школи, де здобув освіту російською мовою. Тоді навіть не дозволяли розмовляти рідною мовою».

Смертність під час депортації та в перші місяці життя на новому місці серед кримських татар досягнула 19,6%. Лише впродовж 1944–1945 рр. в Узбекистані померло 16 052 особи кримськотатарського походження, що становило 10,6% усіх депортованих. Значну частину татар, за тогочасною термінологією, «передали для трудового використання» на шахти, заводи і будови. Більшість із переселених і мінімально не були забезпечені умовами для життя та праці.

Унаслідок депортації кримських татар на користь держави було безоплатно вилучено понад 80 тисяч будинків, 34 тисячі присадибних ділянок, майже 500 тисяч голів худоби, всі запаси насіння, сажанців, корму для тварин, будівельних матеріалів, десятки тисяч тонн сільськогосподарської продукції. Конфісковуючи матеріальні цінності, знищили й культурне надбання кримськотатарського народу. Знищено принаймні 112 особистих книжкових збірок, 640 бібліотек у початкових та 221 – в середніх школах, 200 колгоспних бібліотек, 30 – районних і 60 міських бібліотек. У селах півострова ліквідовано 360 хат-читалень, у міських поселеннях – 9 000 шкіл та 263 клуби. Закрито всі мечеті.

На місце виселених кримських татар до 1 грудня 1944 р. було переселено 17 040 сімей етнічних росіян із Ставропольського та Краснодарського країв, Ростовської, Курської і Тамбовської областей Російської федерації. Загальна кількість переселенців лише першої хвилі сягнула 65 тисяч осіб. Для переселенців створювали винятково сприятливі умови. Ще до закінчення війни кримським колгоспам передали 200 нових тракторів (в умовах війни, коли значна частина артилерії Червоної армії пересувалася на кінській тязі), 18,8 тисячі голів великої рогатої худоби, 34 тисячі овець, 2 900 коней, яких відібрали в мешканців областей Півдня України.

Попри всіляке сприяння з боку держави, нові мешканці Криму не змогли налагодити ефективного господарювання. Із переселенням з Криму татар, які мали спеціальні агрономічні знання, на півострові на тривалий час перестали культивувати багато городніх культур, наприклад тютюн.

Президія Верховної ради РСФСР 21 серпня 1944 р. видала таємний указ № 619/3 про перейменування сілрад Криму. На підставі цього указу, що не підлягав публікації, 20 жовтня 1944 р. Кримський обком ВКП(б) прийняв постанову, в якій вказано «перейменувати населені пункти, ріки та гори, назви яких пов'язані з татарським, грецьким та німецьким походженням».

День початку депортації кримськотатарського народу – 18 травня – тепер кримські татари відзначають як день трауру.

Разом з татарами із Криму примусово переселили й інших місцевих жителів неслів'янського походження, а також болгар. Як уже було згадано, протягом серпня-вересня 1941 р. до Орджонікідзенського району Росії з Криму виселено 61 184 особи німецької національності. Після висадки Червоної армії в січні 1942 р. на Керченському півострові, за наказом заступника оборони СРСР Л. Мехліса від 29 січня 1942 р., почалася депортація італійців-громадян СРСР, які мешкали на півострові. Загалом до Казахстану було відправлено 138 італійських родин чисельністю 438 осіб. Варто зазначити, що ініціатива виселення італійців могла бути особистим рішенням Л. Мехліса, який мав вибуховий та істеричний характер і неодноразово видавав невмотивовані з військового погляду накази. Під час тієї ж Керченсько-Феодосійської операції він наказав убивати полонених німецьких солдат, а поранених із німецького військового шпиталю у Керчі винести в січні на берег моря й там залишити замерзати. Багато разів Л. Мехліс самовільно розстрілював радянських солдат й офіцерів.

Із Керченського півострова 4–10 квітня 1942 р. до Казахської та Туркменської РСР були переселені 202 особи турецького та грецького походження, які не були громадянами СРСР. Ініціатором їх виселення став Л. Берія, який директивним листом № 157 від 4 квітня 1942 р. відніс іноземнопідданих греків і турків до «державно небезпечних елементів». Депортації італійців, греків і турків радянська влада декларувала як превентивні, що мали запобігти співпраці потенційно «ненадійного» населення з ворогом.

Державний комітет оборони СРСР 2 червня 1944 р. прийняв постанову № 5984сс, згідно з якою підлягали виселенню також «німецькі пособники» серед болгар, греків і вірмен. Депортація мала відбутися між 1 та 5 липня 1944 року. Мотивуючи необхідність цього кроку, Л. Берія у листі від 29 травня 1944 р. писав до Й. Сталіна:

«У період німецької окупації значна частина болгарського населення активно брала участь у заходах із заготівлі хліба та продуктів харчування для німецької армії, сприяла владі у виявленні й затриманні військовослужбовців Червоної армії та радянських партизан [...] Німці організовували із болгар поліцейські загони, а також проводили серед болгар набір на роботу до Німеччини та на службу в німецькій армії».

Звинувачення щодо греків зводилось до такого:

«Значна частина греків, особливо у приморських містах, після приходу окупантів зайнялася торгівлею та дрібним підприємництвом. Німецька влада сприяла грекам у торгівлі, транспортуванні товарів тощо».

Претензії комуністичного режиму до вірменських мешканців Криму стосувалися антирадянських настроїв у їхньому середовищі, збиранні коштів на «військові потреби Німеччини» тощо.

Упродовж кількох днів з Криму було виселено 38 455 осіб (серед яких – 16 006 греків, 9821 вірменин, 12 628 болгар). Депортованих розселили в Гур'євській (тепер Атиуральська) області Казахської РСР, Молотовській (тепер Пермська), Свердловській, Кемеровській областях та Башкирській АРСР Російської федерації. Водночас із виселенням болгар, греків та вірмен із Криму вислали 3 652 громадян Греції, Туреччини та Ірану, яких розселили в Ферганській області Узбецької РСР.

Для операції із виселення кримських татар, греків, вірмен і болгар радянська влада використала 23 тисячі солдат і офіцерів НКВС, а також частину військ 51-ої та 2-ої Гвардійської армій, які вели бої за Севастополь. Багатьох офіцерів за операцію з виселення цивільних жителів нагородили бойовими орденами та медалями.

Поряд із кримськими татарами, з Криму найбільше депортували греків. Разом із тими греками, яких примусово переселили 1942–1943 рр., із півострова загалом було виселено 62 тисячі людей. На початок 1953 р. у віддалених районах СРСР серед спецпоселенців було 40 590 осіб грецької національності, 1955 р. на спецпоселеннях ще залишалося 10 368 греків, виселених з Криму 1944 року.

Статус депортованих із Криму був визначений як «спецпоселенці», вони мали залишатися у районах свого нового поселення довічно. Згідно з даними, які навів сучасний російський дослідник В. Земсков, до 1 жовтня 1948 р. з депортованих народів Криму (татар, болгар, греків, вірмен та ін.) померло 44 887 людей, тобто майже 20% усіх депортованих.